

СТРАТИФІКАЦІЙНІ ЗМІНИ В КРАЇНАХ ЗАХОДУ ТА ЇХ ПРОЯВ У ДОСТУПІ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті на основі аналізу праць сучасних західних дослідників здійснена спроба об'єктивного висвітлення стратифікаційних змін в західних суспільствах, показати тенденції розвитку їх соціально-класової структури, проаналізувати процес впливу стратифікаційних змін на доступ громадян до освіти, зокрема – вищої. Підкреслено, що в сучасних західних суспільствах зменшується так званий "середній клас", посилюється диференціація на "багатих" та "бідних". Визначено, що соціальна нерівність наростає як в середині суспільств, так і на світовому рівні. Підкреслено зростаючу роль культурного капіталу у досягненні соціальної рівності. Наголошено, що система освіти в західних країнах розділившись при формальній рівності рівнів також стратифікувалась на елітарну, підвищену, середню і з низьким рівнем. Таким чином, сучасна освіта швидше камуфлює реальну нерівність, ніж служить "ліфтом" по вирівнюванню позицій. Зроблено висновок, що соціальна нерівність в західних суспільствах значною мірою визначається стратегією відтворюючих своє панування вищих класів або їх консервативної частини.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, орієнтації України на західні цінності, очевидно, що значна частина проблем стратифікаційних змін та соціальної мобільності сучасних інформаційних (постіндустріальних) західних суспільств буде все більше знаходити своє відображення в українському суспільстві. Соціально-філософський рівень дослідження впливу цих проблем на доступ до вищої освіти потребує їх усвідомлення в контексті аналізу світових реалій та їх відображення в працях європейських суспільствознавців.

Аналіз досліджень і публікацій. Вирішальне значення для формування сучасних уявлень про сутність та динаміку змін соціальної стратифікації суспільств, про причини та характер соціальних нерівностей, наряду з Марксом, мав Макс Вебер (1864-1920) – класик світової соціологічної теорії. Саме починаючи з Вебера сучасні західні філософи та соціологи беруть "на озброєння" термін "стратифікація" та відходять від чисто класової теорії в розумінні структури суспільства. Суттєвий вклад в розробку стратифікаційної теорії в ХХ ст. в період становлення інформаційного (постіндустріального) суспільства внесли такі дослідники, як: Чарльз Андерсон, Джон Голдторп, Роберт Лінд, Ллойд Уорнер, П. С. Лант, Л. Райсман, Річард Сентерс, Елба М. Едвардс, С. Прейс, П. Сорокін, Райт Мілс, Мілтон М. Гордон, О. Д. Данкен та ін. До так званих функціоналістів у поглядах на соціальну стратифікацію варто, насамперед, віднести Т. Парсонса, Л. Уорнера, Б. Барбера, К. Девіса, У. Мура, В. Веселовського та ін. Аналізу класів та слів у сучасній теорії стратифікації присвятили свої праці Дж. Голдторп, Е. О. Райт (неовеберіанці), П. Бурд'є, Джон Скотт, Мануель Кастельс, Гордон Маршал, Ральф Дарендорф, І. Краус, Ентоні Гідденс, Е. Соренсон, Д. Грускі та ін. Російські дослідники О. Шкаратан та Г. Ястребов та інші науковці висвітлили соціальні проблеми нерівності в аспекті сучасних стратифікаційних змін в Росії [1: 383-507]. Б. Гофрон, М. Козакевич, М. Лось та інші дослідили проблеми нерівності в сучасній Польщі та їх вплив на доступ до освіти в цій країні.

Мета статті – проаналізувати актуальні аспекти стратифікаційних змін в сучасних західних суспільствах та обґрунтувати їх вплив на доступ різних соціальних прошарків до вищої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. В межах однієї статті немає можливості проаналізувати всі аспекти соціальної стратифікації, що викладені у працях вищезазначених дослідників. Тому, відповідно до мети публікації, висвітлено лише ключові характеристики та оцінки стратифікаційних змін, соціальної мобільності в сучасних західних країнах в аспекті прояву проблем соціальної рівності у доступі до вищої освіти.

У сучасних високорозвинутих країнах (постіндустріальних суспільствах), що справедливо пишуться успіхами в побудові welfare state, відбуваються складні і багато в чому несподівані по відношенню до оптимістичних прогнозів 1970-х рр. процеси. В. Іноземцев приводить такий достатньо характерний приклад динаміки майнової нерівності. З початку 1930-х і до середини 1970-х рр. доля національного багатства, що належить 1 % найбільш багатих сімей, знизилась: у США з 30 до 18 %; у Великобританії – з 60 до 29 %; у Франції – з 58 до 24 %. Подібного роду дані слугували основою для вельми оптимістичних висновків щодо подолання капіталістичних форм нерівності та зміни капіталізму постіндустріальним суспільством з іншою соціальною організацією. Але на новому циклі розвитку, що розпочався в другій половині 1970-х рр., капіталістична природа суспільств ліберальної демократії знову проявила себе з повною силою. Доходи цього одного елітарного відсотка населення росли з виключною швидкістю, та досягли ще в середині 1990-х рр. показників 1930-х. Так, в США ця частина населення в 2007 р. знову стала власником 42 % національного багатства, як це було даже не в 1930-х рр., а в 1900-х рр. У 0,1 % доходи підскочили в п'ять, а в 0,01% – в сім разів порівняно з 1973 р. Та якщо оцінити медіанну заробітну платню чоловіків у самому квітучому робочому віці від 35 до 44 років, то виявиться, що з урахуванням інфляції, вона буде в 1973 р. на 12 % вище, ніж в 2007 р. Якщо прийняти приріст національного багатства в США в 2000-2007 рр. за 100 %, більш як 73 % його прийшло саме на долю 1 % найбільш заможних американців [2; 3: 134, 137, 140-141, XVII; 4-7].

Другий показник нових тенденцій висвітлює динаміку міждержавної нерівності. Якщо на початку XIX ст. середні прибутки в розрахунку на душу населення в розвинутому світі перевищували в 1,5-3,0 рази показники країн, котрі зараз іменуються країнами, що розвиваються, то в середині XX ст. – в 7-9 разів, тепер же існуючий (на початку XXI ст.) розрив складає 50-75 разів [4-7].

Третім показником, що свідчить про нові тенденції розвитку глобальних соціально-економічних відносин, є тенденції послаблення позиції середнього класу, посилення нестійкості його нижчих прошарків та певної частини вищого прошарку на відповідних сегментах ринку праці, що глобалізується. З одного боку, зростає соціальний статус та частка в національних багатствах певних країн надзвичайно вузького, можна сказати, елітарного прошарку високоєфективних працівників. Це люди, що працюють в сферах soft-tech та high-tech, так звані платинові та золоті комірці. Для них є характерним найвищий рівень життя, високий престиж тощо. З іншого боку, спостерігається зниження статусу середнього класу (традиційних "білих комірців"), що втрачають стійкі позиції на своїх сегментах ринку праці. Їх питома вага в національному багатстві та їх ресурсна база для відтворення соціального статусу та передачі накопиченого соціального капіталу і високого рівня людського капіталу наступному поколінню зменшуються.

В 1980-1990-і рр. неоліберали, що прийшли до влади у США та Великобританії, розглядали бідність як неминучий результат морального занепаду, зокрема розпаду "сімейних цінностей". Вони вимагали скорочення програм допомоги соціально слабким групам в розвинутих країнах, позбавлення від людей, що залежать від соціального захисту та направлення їх на ринок праці, щоб вони були вимушені працювати та "поводитися відповідно". Тим самим передбачалось, що звільнений від соціальних обов'язків бізнес підвищить природну ефективність ринкової економіки. Натомість серйозні вчені довели, що неконтрольоване зростання нерівності якраз і заважає зростанню економіки [3; 8: 275-340].

Нові тенденції в світовому соціально-економічному розвитку змушують вчених замислитись над тим, які фактори викликали нерівність у різні історичні епохи. Називають: монополію на воєнну силу, власність на землю, в умовах капіталізму – володіння капіталом [1: 117].

У сучасну епоху, яку називають по-різному – постіндустріальною, інформаційною, постмодерністською, новий фактор нерівності став полягати в самих людях та їх здібностях, а саме в здатності засвоювати інформацію та застосовувати отримані навички та вміння в своїй діяльності. Цей ресурс, що визначає новий тип відносин нерівності, зветься інтелектуальним капіталом [1: 117].

У філософсько-соціологічних та прогностичних працях 1970-1980-х рр. домінували твердження, що інформація є найбільш демократичним джерелом влади, що при загальному доступі до освіти у членів суспільства з'являються і рівні шанси, і відносна рівність за соціальним становищем у суспільстві незалежно від наявності первинного капіталу. Не було усвідомлено, що загальна доступність інформації не є синонімом володіння нею.

Різке збільшення числа осіб, що отримали вищу освіту, особливо в країнах Заходу та Японії (з 10-15 до 60-80 % за останні 50-60 років), супроводжувалось суттєвою диференціацією в якості цієї вищої освіти. Постійно збільшувався вклад сім'ї з її не тільки матеріальними, але й культурними ресурсами (культурний капітал) в соціальне та культурне відтворення просунутих соціальних прошарків, у вирощування нової еліти, де фізичний та інтелектуальний капітал стали йти пліч-о-пліч. Це першим усвідомив та розкрив французький дослідник П'єр Бурдьє [9].

На зміну формальній нерівності у доступі до повної середньої та вищої освіти прийшла більш тонка та гнучка фактична нерівність в якості освіти та в об'ємі реального інтелектуального капіталу. Всі механізми селекції спрямовані на відбір в елітарні університети найбільш підготовлених молодих людей. Практично ніде критерієм не слугує знатність чи багатство сім'ї абітурієнта. Однак сама ступінь підготовленості молоді все більш диференціюється при формально рівних показниках числа років навчання і, зокрема, показників успішності занять у школах.

Наскільки важлива ця тенденція з позиції соціальної нерівності, стає очевидним із того, що, наприклад, в США з середини 1980-х рр. стійке зростання доходів прослідковувалось тільки у високоосвіченій частини населення; так, на кінець 1990-х рр. 96 % найбільш забезпечених громадян мали вищу освіту. Важливо те, що вперше в історії нерівність породжується особистими якостями та особистими досягненнями людей, тому суспільству важко оцінювати його як несправедливе. Але ця інформаційна нерівність насправді визначає стійкий та драматичний розкол між "золотим мільярдом" і рештою людства, та суперечності, що загострюються всередині самого "золотого мільярда" [2; 3: 134, 137, 140-141; 4-7]).

Цю непросту мозаїку суперечностей та розломів, що все збільшуються та світової нерівності, що різко посилюється спробувала пояснити соціально-філософська течія постмодернізму, що стала модною на зламі століть у західних інтелектуалів. Багато видатних соціологів Заходу (Зігмунт Бауман, Ульріх Бек, Ян Пакульські та ін.) прийшли до суперечливого висновку про те, що ми є свідками метаморфози суспільства. Під час змін, що відбуваються, люди звільняються від соціальних форм індустріального суспільства, зокрема, від поділу на класи та прошарки, від традиційних сімейних відносин тощо.

У всіх багатих західних країнах в процесі модернізації після Другої світової війни здійснився перехід, суспільне зрушення в сторону індивідуалізації, правда, при значній мірі нерівності людей, що збереглася. Це, на думку названих авторів, означає, що на фоні відносно високого матеріального рівня життя і розвинутої системи соціальних гарантій індивіди звільняються від класово окрашених відносин та форм життєзабезпечення в сім'ї. Вони починають більшою мірою залежати від самих себе і своєї особистої долі на ринку праці з його ризиками, шансами та суперечностями.

Іншими словами, з точки зору постмодерністів, взаємозв'язок між членством у групі і споживанням неможливо пояснити детермінуючим способом, оскільки індивідууми асоціюються з комплексною мозаїкою статусних груп, наприклад релігійних, чат-груп в Інтернеті, соціальних рухів тощо. Тому важко зрозуміти, як вони поєднуються і вибірково активізуються, щоб з'явилися індивідуальні смаки і досвід. Стратифікаційну систему, на думку таких неопозитивістів, як Я. Пакульські і М. Уотерс (1996 р.), можна розглядати як "примхи статусу", в котрих тотожності створюються так, як вважають за краще люди, і їх форми залежать від різноманіття статусів. Таким чином, постмодерністи виступили як скептики щодо збереження класів або великих соціальних верств, оскільки, на їхню думку, класовий підхід не відображає фрагментацію і мінливість сучасного споживання. Розгляд позиції постмодерністів з питань соціальної стратифікації будуватиметься за наступними матеріалами [10-13].

Потрібно зауважити, що постмодерністи в ряді випадків прагнуть осмислення стратифікаційних змін на макрорівні. Це прагнення лежить в основі всіх форм Постмодернізму, які хочуть представити відносно нові соціальні рухи, наприклад фемінізм, етнічні рухи, рух за мир, захист навколишнього середовища як рушійну силу майбутніх стратифікаційних змін. За твердженням цілого ряду авторів, робітничий рух стає затухаючим явищем, що йде корінням в існуючі раніше конфлікти, які були пов'язані з умовами праці та індустріальним капіталізмом. Нові соціальні рухи відрізняються більш актуальним заклик до колективної дії завдяки тому, що вони ставлять в основу стиль життя, відмінні риси особистості та нормативні зміни. Вони виступають як потенційний фактор змін, хоча і з абсолютно непередбачуваним характером дій. Так вважає, наприклад, Ульріх Бек [11].

На жаль, незважаючи на сильний вплив на професійне середовище і безсумнівний і виправданий імідж блискучих інтелектуалів, на думку фахівців з проблем соціальної нерівності, жоден з постмодерністів не запропонував і не в змозі був запропонувати "грандіозну теорію", здатну замінити "дискредитувавший себе марксизм" або веберіанство. Концепції високих теоретиків постмодернізму дуже незначною мірою підтверджувалися життєвими фактами навіть по відношенню до найрозвиненіших країн світу. Тим більше, вони ніяк не відображали реалій за межами "золотого мільярду" [1: 120].

Мабуть, набагато ближчі до життєвих реалій, ніж концепції постмодерністів, теоретичні конструкти блискучого знавця сучасного світу, до того ж який провів грандіозні емпіричні дослідження в десятках країн – від США і Франції до Росії і Китаю, М. Кастельса. Нижче наведемо деякі його судження.

М. Кастельс виявив, що в сучасній глобальній економіці посилюється фрагментація працівників на інформаційну і чисельно домінуючу рядову робочу силу, відбувається розмивання середнього класу. Показником, що сигналізує про нові тенденції розвитку глобальних соціально-економічних відносин, є процес зростання соціального статусу і частки в національних багатствах певних країн надзвичайно вузького, можна сказати, елітарного шару високоєфективних працівників. Це люди, зайняті в сферах soft-tech та high-tech, виробничих послуг (банківських, фінансових, страхових тощо), ЗМІ. Оскільки інновація є основним джерелом продуктивності, знання та інформації, головним матеріалом нового виробничого процесу, а освіта є ключовою якістю праці, то нові виробники в інформаційному капіталізмі – це творці знання і люди, які оброблюють інформацію, чий внесок найбільш цінний для фірми, регіону і національної економіки. Ця категорія виробників інформації включає дуже велику групу менеджерів, професіоналів і техніків, які утворюються в результаті "колективного працівника". Для них характерний найвищий рівень життя, високий престиж і т. д. За допущенням Кастельса, в країнах ОЕСД вони можуть скласти біля третини всього зайнятого населення. Ці нові групи нового середнього класу володіють специфічними функціями в сучасному суспільстві та економіці. Кастельс оправдано називає їх виробниками інформації.

Більшість інших працівників можуть належати до категорії рядової робочої сили, потенційно замінної машинами або іншими членами рядової робочої сили. Вони потребують виробників інформації для захисту своїх позицій при укладанні контрактів. Але останні не потребують них: це фундаментальний розкол в інформаційному капіталізмі, що веде до поступового розчинення залишків класової солідарності індустріального суспільства.

Для нових поколінь ери, що настала після кінця держави загального добробуту, ті люди, які не можуть слідувати вимогам часу і постійно покращувати свою кваліфікацію, випадають з конкурентної боротьби, чіпляються за свої позиції в очікуванні наступного раунду "зменшення розміру" середнього класу, який був опорою розвинутих капіталістичних суспільств протягом індустріальної ери. Їх цінність як робітників і споживачів вичерпана, а їх значущість як людей ігнорується. Таким чином, процес соціального виключення не тільки впливає на "справді знедолених", а й на людей і на соціальні категорії, що будували своє життя в постійній боротьбі за можливість уникнути падіння вниз на стигматизоване дно, у світ люмпенізованої робочої сили та соціально недієздатних людей.

На зміну колишньому соціальному поділу в складі найманих працівників між новим середнім класом і робочим класом приходить соціальний розкол між інформаційною сучасною робочою силою, втіленою в елітній частині нового середнього класу, і основною масою національних загонів робочої сили – рядової робочої сили. Ці нові процеси поки ще практично не відображені в дослідженнях [1: 121].

Ринкова логіка глобальних мереж потоків капіталу зумовлює і положення сучасних виробників інформації. З одного боку, ніщо не змінилося від класичного капіталізму: частку їхньої праці присвоюють їх роботодавці, ось чому вони наймають їх у першу чергу. Але, з іншого боку, механізм присвоєння економічного надлишку набагато складніший. По-перше, відносини найму мають тенденцію до індивідуалізації, під цим розуміється, що кожен виробник буде отримувати окреме завдання. По-друге, зростаюча частка виробників контролює свій власний робочий процес і входить в специфічні горизонтальні робочі відносини, таким чином, певною мірою

вони стають незалежними виробниками, підлеглими силам ринку, але реалізують свої власні ринкові стратегії. По-третє, їх доходи часто спрямовуються у вихор глобальних фінансових ринків, насичених саме багатою частиною світового населення, таким чином, вони також є колективними власниками колективного капіталу, стають залежними від діяльності ринків капіталу.

За цих умов, вважає Кастельс, ми з трудом можемо вважати, що існує класове протиріччя між цими мережами високо індивідуалізованих виробників і колективним капіталістом глобальних фінансових мереж. Без сумніву, з боку кожного, хто відповідає за процес виробництва, є несправедливе ставлення і експлуатація індивідуальних виробників, так само, як і великої маси рядової робочої сили. Однак сегментація ринку праці, індивідуалізація роботи і дифузія капіталу в кругообігу світових фінансів разом викликали поступове руйнування класової структури індустріального суспільства. Існують і будуть існувати потужні соціальні конфлікти, і в деяких з них беруть участь працівники та організована робоча сила від Кореї до Іспанії. Однак вони є вираженням не боротьби класів, але вимог заінтересованих груп і (або) повстання проти несправедливості [10; 14: 199-333, 497-501; 15; 16].

Німецький економіст Герд Шінсток також пише про новий тип інноваційно активного працівника. Для всієї економіки, за його спостереженнями, характерна тенденція до постійного збільшення вчених і дослідників у складі робочої сили. У сучасному світі велике значення набувають так звані когнітивні здібності, тобто здібності до інтерпретації інформації, самостійної постановки та вирішення проблем. Однією із важливих якостей сучасного працівника є його рефлексивність – здатність представляти різні шляхи вирішення проблеми і робити вибір між ними. Працівники все частіше змушені стикатися з необхідністю рішення абсолютно нових, погано визначених проблем, вони змушені пропонувати власні рішення. Відповідно зростає значущість теоретичних знань і теоретичної підготовки: культури пошуку відповіді на питання, інструментів вирішення проблеми, придбання нового знання. Працівники повинні також розуміти, як теоретичні знання варто використовувати на практиці. Тобто теоретичні та практичні знання повинні бути інтегрованими. Крім того, варто зазначити, що сучасний фахівець повинен володіти широким спектром знань, здатністю до мультидисциплінарної діяльності та експертизи. Більше того, фахівець повинен постійно здобувати нові знання і компетенції. Тільки так він може бути готовим до постійного вирішення нових проблем. Сучасний фахівець також повинен володіти соціальними навичками: здібностями до автономного прийняття рішень, готовністю до відповідальної роботи, впевненістю в собі, толерантністю до ідей інших. Нарешті, такі психологічні характеристики, як креативність, впевненість, підприємницький дух, в умовах економіки, заснованої на знаннях, стають все більш значущими для сучасного висококваліфікованого фахівця [17; 18].

Відомий американський соціолог Мелвін Кон в циклі своїх праць, виконаних на порівняльних даних по США, Індії, Польщі, Україні, довів першорядну значимість в сучасній економіці ступеня автономності професіонала в роботі, його ресурсів для прийняття самостійних рішень. М. Кон запропонував наступні індикатори: відносна складність роботи, передбачуваність / звичність, а також строгість контролю за виконанням робочих завдань [19].

У результаті складаються невеликі за чисельністю верстви "платинових" і "золотих" комірців з найвищим рівнем життя, високим престижем і т. д. З іншого боку, йде процес сходження основних прошарків середнього класу (традиційних "білих комірців") з втратою стійких позицій на своїх сегментах ринку праці, зі стиском ресурсної бази для відтворення соціального статусу і передачі накопиченого соціального капіталу та високого рівня людського капіталу наступному поколінню. Все менше число, все менша частка економічно активного населення потрібна для виробництва затребуваних споживачем товарів і послуг. Зростає рухливість професійної структури. Різко збільшується кількість самих різних життєвих форм і стилів, що не зводиться до станових, шарових або класових членувань [1: 124].

Водночас зі стратифікаційними змінами картину соціальної нерівності в сучасних західних країнах суттєво доповнює аналіз соціальної мобільності, який приводить сучасних дослідників, зокрема, до обвалу попередніх ілюзій щодо відсутності класів, соціальних нерівностей та розшарувань в цих країнах.

Сучасний етап у вивченні соціальної мобільності був започаткований європейськими дослідниками П. Бурдьє і Дж. Голдторпом та цілою низкою їх колег. Етап позитивних емоцій від відкритості західного суспільства з його широкими можливостями по вертикальних соціальних переміщеннях завдяки оправданій критиці зліва став згасати. І ось нарешті з академічних кіл були нанесені нищівні удари. Вибух пішов шляхом розкриття реальної ролі освітньої системи в соціальній стратифікації суспільства і реалізації принципу рівності шансів. Ініціатором цього наукового напрямку став Бурдьє [9; 20]. Він довів, що, незважаючи на поширені вимоги рівності можливостей, еліти пристосували нові стратегії, щоб забезпечити свою спадкоємність від покоління до покоління. Освітня система була ключовим моментом в цих стратегіях. За допомогою педагогічних методів, відносин між учителем і учнями, відбору навчальних курсів і методів селекції економічно привілейовані і добре освічені діти отримали переваги порівняно з менш привілейованими і менш навченими. Іншими словами, освітня система, незважаючи на те, що стала внаслідок демократичних реформ загальнодоступною повна середня і вища освіта і виріс рівень навчання загалом, не тільки не зруйнувала класову і культурну нерівність, а швидше посилила її.

Загалом теорія відтворювальної функції освіти довела, що батьки з престижними заняттями здатні використовувати свої соціально-економічні ресурси, щоб дати своїм нащадкам гарну освіту, що, в свою чергу, допомагає дітям зайняти престижні робочі місця. Бурдьє робить акцент на культурному капіталі. Він

стверджує, що батьки не тільки вручають дітям освітні "Вірчі грамоти", але також створюють культурне середовище, що сприяє розвитку різноманітних здібностей, які винагороджуються в освітній сфері.

Таким чином, відтворення класових відносин, класових привілеїв включає і таку складову, як культурний капітал. Але це класове становище відтворити незмірно важче, ніж відносини володіння. Воно відтворюється побічно через отримання хорошої освіти. При цьому, за Бурдьє, культурний капітал – це мовна і культурна компетенція. Він складається внаслідок читання книг, відвідування музеїв, театрів, концертів, освоєння манер мови, міжособистісного спілкування тощо. Сюди також додається освітній капітал – особиста власність володарів дипломів і вчених ступенів, які отримані в тісному зв'язку з класовою позицією батьків.

На думку Бурдьє, репродуктивна функція школи є наслідок дій панівних класів, що забезпечують своє відтворення. В ранні періоди промислового капіталу "відтворювальна стратегія" власників була прямим переносом (передачею) прав власності. Після Другої світової війни популістська вимога рівності освітніх можливостей, також як і зростання відділення власності від управління фірмами, встановлення "раціональних" процедур підбору і просування менеджерів викликали потребу в менш прямих стратегіях соціального відтворення. Власники великих статків пристосували нову стратегію, конвертуючи економічний капітал в освітній. Використовуючи свої економічні ресурси для отримання хорошої освіти дітьми, власники змогли закріпити позиції частини своїх спадкоємців. Звичайно, ця стратегія була найбільш успішною для тих, хто сам володів солідним культурним і освітнім капіталом.

Все це, природно, не заперечує можливості для індивідуумів, що володіють талантом, досягти академічних успіхів, а потім і високої соціальної позиції незалежно від походження. Але такі випадки не носять масового характеру. Адже освіта – це шлях до заняття позицій контролю в економіці, що в сучасних умовах більш значимо, ніж володіння власністю. Однак є області діяльності, де без стартового капіталу неможливо зайняти високої соціальної позиції [9; 20].

Подальший розвиток ідей Бурдьє отримали в дослідженнях вихідця з його наукової школи Д. Берто, який критично оцінив придатність теорії соціальної мобільності для пояснення проблеми детермінації людських дол. Соціальна мобільність не розкриває цілісної картини життя індивідів в соціальній структурі суспільства, теорія соціальної мобільності не змогла навіть закласти своїх власних основ. Зустрічно їй була запропонована концепція антропономічного процесу (термін "Антропономія" включає два грецьких слова – антропос (людина) і номос (закон)). Цей процес визначається автором антропономічної концепції як цілісний процес виробництва, розподілу і використання людей в класовій структурі суспільства [21].

Берто висунув як основне завдання дослідження аналіз структури суспільних відносин, визначаючих соціальні траєкторії людей, тобто людські долі. Істотними при цьому виявляються два моменти: початок цих траєкторій, тобто місце сім'ї, де людина народилася, в класовій структурі суспільства, а також крива подальшого соціального життя людини. При такому підході проблема соціальної детермінації дол людей може вивчатися як проблема розподілу людей за різними сферами суспільного життя, або за різними рівнями соціальної стратифікації. Зокрема, спираючись на надійні дані, Берто підтвердив, що шанси сина робочого стати керівником або особою вільної професії в 12 разів менше, ніж у вихідців з того ж середовища. Не можна домогтися рівності шансів при нерівності умов життя, резюмує він.

Прихильники антропономічної концепції вважали некоректним визначати соціальне положення людини тільки по її виду заняття, необхідно враховувати індивідуальні характеристики людини, особливо її ставлення до життя, виконувани нею функції. Поняття "людина" при цьому розглядається не як відображення окремої особистості, а як елемент соціальної групи. В зв'язку з цим процес антропономічного розподілу людей (ключове поняття, що означає розподіл людей за різними соціальними групами) вивчається не як сума індивідуальних переміщень, а як система колективних потоків, що певною мірою живлять соціальну стратифікацію. А їх неможливо вивчати поза уявленням про цю стратифікацію як в загальнотеоретичному, так і в конкретно-історичному плані.

Які ж фундаментальні відносини зумовлюють цей процес розподілу людей? П. Сорокін відводив ключову роль сім'ї і школі, М. Вебер – ринку праці. Але, за Берто, ці концепції помилкові, так як, пройшовши сім'ю і школу, люди зовсім не належать своїй власній долі, навпаки, напрями траєкторій їх життя в основному зумовлені заздалегідь, самим місцем в світі праці і капіталу.

Людина в своєму житті проходить етапи, які характеризуються низкою різнорідних понять: народження, зростання, соціалізація, виховання, навчання, ринок праці, мобільність, одруження, споживання та ін. Антропономічний підхід претендує на відтворення цієї єдності. Суть полягає в прагненні охопити суперечливу єдність, що складає антропономічний процес, не на рівні його "продуктів" – людей, а на рівні історично детермінованих соціальних відносин. Тут, зокрема, важливі соціально зумовлені відносини в сім'ях, організація побуту, дозвілля, життєвого середовища. Соціальна політика держави в цій сфері спрямована на впровадження певної форми існування працівників поза роботою, яку можна визначити як "робітничо-буржуазну форму" [1].

Антропономічний аналіз розкриває також низку специфічних механізмів, за допомогою яких різні класи відтворюють себе в своїх дітях. Серед них чотири головних: передача капіталу, що забезпечує відтворення шару капіталістів; спадкування землі і дрібних засобів виробництва, що забезпечує відтворення селян, дрібних торговців і ремісників; система освіти, що забезпечує відтворення керівників і осіб вільних професій, і нарешті відсутність всіх цих факторів, що забезпечують відтворення найманих працівників.

Маючи справу з людськими долями, складними життєвими траєкторіями окремих індивідів, всі ці праці спираються переважно на результати якісних етнографічних досліджень, глибина і ретельність котрих не може

повною мірою відшкодувати недолік, пов'язаний з тим, що отримані висновки, як правило, засновані на не представницьких даних і не можуть бути поширені на суспільство загалом [21-23].

Другий і не менший по значущості удар по початковій спрощеній схемі вертикальної соціальної мобільності, "органічної для відкритого суспільства", завдав видатний британський соціолог Дж. Голдторп. Він переконливо демонструє обмеженість буденного уявлення, що вирівнювання матеріальних умов життя істотно зближує шанси на соціальне просування вихідців з різних соціальних шарів / класів.

Результати фундаментального дослідження, проведеного знаменитою кембриджською групою соціологів в складі Дж. Голдторпа, Д. Локвуда, Ф. Бечхофера, Дж. Платта протягом 1960-х рр., чітко обґрунтували і підтвердили на надійному емпіричному матеріалі суть характерологічних відмінностей між працівниками фізичної і розумової праці і розвіяли міф, що склався наприкінці 1950-х рр. про зближення робочого класу з середніми шарами [24; 25]. Поширенню цього міфу сприяла ідея, що стала, можна сказати, загальноновизнаною, про прийняття робітниками образу життя і системи соціальних норм і цінностей, притаманних середнім верствам. Голдторп і його колеги виявили, що, незважаючи на поліпшення добробуту робітників, стиль їх життя і ставлення до роботи істотно не змінилися. Виявилось, що у представників робочого класу відмінні від "білих комірців" трудові мотиви. Ними рухають в основному лише матеріальні фактори, але аж ніяк не можливості кар'єрного зростання, підвищення соціального статусу або інші соціально-психологічні стимули. Багато робочих прагнули дати своїм дітям гарну освіту, але вони керувалися при цьому не бажанням підвищити їх соціальний статус і ввести їх до "вищого кола", а надіями забезпечити їм хороший заробіток. Громадсько-культурне життя "синіх комірців" менш активне і різноманітне, свій позаробочий час вони більшою мірою схильні проводити вдома в сімейному колі.

Розглядаючи співвідношення нового середнього класу і робітників, англійський соціолог Е. Гідденс підтвердив ідею Голдторпа і його співавторів щодо суттєвих відмінностей між забезпеченою кваліфікованою частиною робочого класу і новим середнім класом в характері соціальної мобільності. Він виділив при цьому наступні моменти. По-перше, традиційну перевагу "білих комірців" щодо трудових гарантій, якими вони володіли. По-друге, ці дві категорії мали різні моделі динаміки трудових доходів протягом трудової кар'єри. Для робочих була характерна "знижена" крива доходів на відміну від "білих комірців", яким найчастіше був гарантований щорічний приріст доходів. В додаток до цього кількість робочих годин в тиждень була більша у працівників фізичної праці – в 1966 р. В Британії вона становила 44 години, в той час як для "білих комірців" – 38 годин. По-третє, більш значна частка працівників розумової праці отримувала різноманітні додаткові пільги – допомоги по хворобі, пенсії, також в більшості країн ці працівники користувалися значними податковими пільгами [26]. Гідденс зазначав, що заводський клерк більшою мірою поділяв умови праці, характерні для більш високих менеджерських позицій, ніж для цехових робітників. В той час як робітники виконували фізично напружену, виснажливу роботу в цехах, клерки працювали в чистих приміщеннях, виконуючи завдання, пов'язані просто з маніпулюванням символами.

Але, можливо, що ці уявлення застаріли? За минулі десятиліття і якість навчання в школах для звичайних дітей із звичайних сімей, і рівень життя самих цих сімей змінилися на краще. Однак Голдторп продовжує і нині стверджувати, що ХХ століття не внесло змін в цю ситуацію, тобто, що класова приналежність як і раніше вирішальним чином впливає на міжпоколінну і кар'єрну мобільність молодого покоління. В одній з останніх робіт його послідовників Річарда Яріна і Меіра Яіша була зроблена спроба розібратися в проблемі, чи правий Голдторп, що дистанції в рівні освіти молоді з різних соціальних класів практично не змінювалися протягом більшої частини ХХ ст. [27: 232-258].

Основний механізм, використаний для розкриття моделі прийняття сім'ями рішень щодо освіти дітей, – "відносно неприйняття ризику". Це означає, що основною освітньою метою молоді (і їх сімей) є досягнення такого рівня освіти, що дозволить їм досягти класової ступені, як мінімум, такого ж рівня, як і початкова щабель їх сімей. Інші дослідники знайшли підтвердження цьому аргументу [19].

Автори задалися питанням, чому діти з однаковими здібностями і достатніми фінансовими ресурсами, але з родин різного класового походження приймають різні освітні рішення. В межах усіх систем освіти існують моменти, коли молоді люди "стоять перед вибором: піти по більш або менш ризикованому шляху. Вчені наводять наступні приклади альтернатив: піти по науковому (ризикований) або професійному (менш ризикований) шляху; залишитися і продовжити навчання або взагалі покинути систему освіти. Ризик виникає в зв'язку з тим, що від різного вибору залежить очікувана користь, а також тому, що студенти, які вибрали більш ризикований шлях, можливо, так і не зможуть його завершити.

Починаючи з 1974 р., вік обов'язкового навчання в школі становив 16 років. У цьому віці досліджувані зазвичай здають перший державний іспит і зустрічаються з першим у житті вибором, з трьома основними альтернативами: покинути школу і увійти на ринок праці, покинути школу і продовжити навчання в іншому місці або продовжити навчання в школі. Наступна точка важливого вибору в англійській системі освіти виникає при закінченні середньої школи, зазвичай у 18 років. У цьому віці учні, як правило, проходять державні іспити (просунутий рівень) і роблять другий основний вибір щодо кар'єри. І знову перед ними постають три основні альтернативи: залишити школу і увійти на ринок праці, покинути школу і продовжити навчання в неуніверситетському професійному навчальному закладі або піти в університет.

Згідно з припущеннями авторів (Бріна і Голдторпа), навіть при близькості здібностей / хисту молоді людини і фінансових ресурсів сім'ї класова нерівність при здійсненні освітніх рішень зберігає свій вплив, і,

таким чином, на прийняття освітніх рішень учнями впливають три фактори – грошові кошти родини, здібності учня і класове походження.

Дослідження підтвердило, що молоді люди різного класового походження орієнтовані на різні порогові рівні освіти, яких вони прагнуть досягнути як мінімуму. Сприйняття оптимального рівня освіти буде розрізнятися, викликаючи відмінності в схильностях при виборі альтернативних освітніх або неосвітніх варіантів кар'єри. Це підтверджувалося і спостереженнями авторів щодо надання переваги респондентами класовій позиції на першому місці роботи, останньому місці роботи до 23 років і останньому місці роботи до 33 років. Були побудовані таблиці ймовірності класової позиції залежно від досягнутого рівня освіти. Відмінна особливість дослідження полягає в прогнозі, який будується на даних про схильності дітей з різних класів вибирати різні освітні стратегії, навіть якщо діти не розрізняються ні в особистих переконаннях про можливість успіху в системі освіти, ні в можливості оплачувати витрати на навчання.

Таким чином, як демонструють західні дослідники, в сучасному світі освіта відіграє особливу роль як інституціональний фактор соціальної мобільності. У населення сформувалося уявлення про соціальну мобільність "за допомогою освіти". Як зазначають автори дослідження 2000-х рр., проведеного в США і на Тайвані, "... батьки розраховують, що освіта дітей – це "пряма дорога" до успіху. В еру зростаючого рівня освіти одним із критеріїв успішного батьківства і материнства являється отримання їх дитиною якісної освіти. Крім того, вчені, які вивчають соціальну нерівність, вважають, що батьківські освітні досягнення встановлюють мінімальний рівень досягнень дитини, тому що вона стикається з фізичними витратами за умов, коли погіршується (відносно різних поколінь) мобільність. Однак в дослідженнях достатньо рідко пробуджується ясність цієї ідеї при аналізі шкільного розвитку" [28: 196]. Однак всі ілюзії поступово розсіюються. Освічені працівники в ієрархії влади і власності займають ті ж позиції, що і їх менш освічені батьки.

Освітня система також стратифікувалась, розділившись при формальній рівності рівнів (скажімо, вища) на елітарну, підвищену, "середню" і з низьким рівнем. Тому сучасна освіта швидше камуфлює реальну нерівність, ніж служить "ліфтом" по вирівнюванню позицій. Формуються ілюзії, що на зміну соціальних причин розподілу влади і привілеїв приходять (підміняють їх) "природні" причини, пов'язані з індивідуальними природними здібностями людей. Поповнення правлячого класу кращими представниками всіх шарів суспільства, теоретично, здавалося б, не представляє проблеми в найбільш відкритій системі, насправді ніколи не було реалізовано, так як пануючі класи зазвичай прагнуть зберігати максимальний контроль над соціальними благами, висуваючи бар'єри законів і звичаїв для скорочення можливостей просування вихідцям з низів. При цьому, природно, виникають дилеми, що впливають із розуміння користі, яку можуть принести виключно здібні члени нижчих страт, якщо їх допустити в верхні шари, і яку принесе соціалізація цих людей, або з розуміння того, що максимальна закритість правлячого класу робить його нездатним до вирішення задач, що стоять перед суспільством, нарешті, з того, що при високому ступені закритості верхів неминуче з'являються дисиденти, виникає загроза революційного руху. Різниця між відкритими і закритими суспільствами в цьому плані є лише в більшій або меншій гостроті проблеми співвідношення між потребою суспільства в необмеженій мобільності його членів і можливістю, що надається правлячим класом.

У сучасній науковій думці системний аналіз соціальної мобільності і визначення її місця в трансформації соціально-економічних відносин в постіндустріальному світі ще достатньо не сформувалися. Мова, мабуть, може йти лише про тренди, що намічаються.

В контексті можливих напрямів для подальших досліджень соціальної мобільності зарубіжні автори ставлять питання про необхідність розвитку комплексного погляду щодо динаміки соціальних структур, структур нерівності. Вони пропонують збагатити існуюче наукове поле за рахунок включення в аналіз макроекономічних факторів, серед яких найбільш значущими представляються тенденції в розвитку національних і міжнародних ринків праці, соціально-економічні трансформації як в постсоціалістичних, так і в розвинутих капіталістичних країнах (поява нових типів "капіталізму"), розвиток нової світової системи економічних відносин (глобалізація) тощо [29: 3-20]. Низка публікацій містить підтвердження тому, що в розвинутих суспільствах зменшення рівності можливостей призводить до зростання реальної нерівності в побудові кар'єри [30: 23-58; 31: 59-84].

Висновок. Таким чином, з аналізу досліджень в області соціальної мобільності в умовах сучасних інформаційних (постіндустріальних) суспільств варто визнати найбільш цінними дві кардинальні ідеї. Перша – про наявність (поряд із соціально-економічними) культурних бар'єрів, що обмежують можливості індивідуальних переходів до більш високих статусних позицій з нижчих прошарків. Тип культурного середовища, в якому перебуває молодше покоління цих прошарків, часто створює серйозні перепони для їх висхідної мобільності.

В той же час наближення матеріальних умов існування між робітниками і певними прошарками середнього класу призводить до того, що низхідна соціальна мобільність отримує все більші масштаби в розвинутих західних країнах. Більш того, чим демократичніші країни, чим більш рівні шанси надає громадянам добре поставлена система освіти, де, як, наприклад, у Фінляндії, немає ділення на елітарну і загальнодоступну освіту, тим значно вища ймовірність переміщень не тільки вгору, але і вниз по соціальних сходах. При цьому чим більше відкритим є суспільство, тим менші культурні перепони до рівності в освіті і, як наслідок, тим більше вихідців із соціальних низів потрапляє в середні і вищі прошарки. Це перший момент, який ми зафіксували на основі аналізу міжнародного наукового досвіду, узагальнюючого реальні практики розвинутих країн.

Друга кардинальна ідея, ініціаторами якої є такі видатні вчені, як Деніел Белл, Мануель Кастельс, Девід Грускі і низка інших, – це проблема висунення на перший план в системі вертикальної висхідної стабільності та формування еліт такого принципу соціальної селекції, як мерітократизм. Цей принцип породжений приходом на зміну класовій системі індустріального суспільства постіндустріального, інформаційного (мережевого), в котрому класова ієрархія переплітається з ієрархією, яка посилюється, щодо володіння людським і культурним капіталами. В цьому суспільстві і формується мерітократичний принцип соціальної селекції, при якому обдаровані і добре освічені люди реально отримують переваги в соціальному просуванні.

Соціальна нерівність у більшості сучасних суспільств і на Заході, і на Сході багато в чому задана стратегією відтворюючих своє панування вищих класів або їх консервативної частини. Вони використовують в цих цілях політичну систему, різні соціальні інститути (оподаткування, соціального страхування тощо). Важливу роль в цьому відношенні відіграє і система освіти.

В умовах глобалізації вище показані проблеми соціальної нерівності в західних суспільствах все більше проявляються і в українському, що трансформується. Україна має враховувати як "плюси" так і "мінуси" з того, що відбувається в інших країнах світу, зокрема і в питаннях забезпечення справедливого рівного доступу громадян до вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шкаратан О. И. Социология неравенства. Теория и реальность / О. И. Шкаратан. – М. : НИУ ВШЭ, 2011. – 528 с.
2. Иноземцев В. Глобализация и неравенство : что – причина, что – следствие? / В. Иноземцев // Россия в глобальной политике. – 2003. – № 1. – Т. 1. – С. 157–169.
3. Кругман П. Кредо либерала / П. Кругман ; [пер. с англ.]. – М. : Журн. "Свободная мысль", 2009. – 329 с.
4. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 588 с.
5. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валлерстайн ; [пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
6. Россия и страны – члены Европейского союза : [статистический сборник]. – М. : Росстат, 2009. – 259 с.
7. Pocket World in Figures. – L. : Profile Books in Association with the "Economist", 2009. – 32 p.
8. Колодко Г. Мир в движении / Г. Колодко. – М. : Магистр, 2009. – С. 275–340.
9. Bourdieu P. Reproduction in Education. Society and Culture / P. Bourdieu, J. C. Passeron. – L. : Sage, 1977. – 254 p.
10. Grusky D. B. The Past, Present and Future of Social Inequality / D. B. Grusky // Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective. – [2nd ed.]. – Westview Press, 2001. – P. 249–267.
11. Бек У. Индивидуализация социального неравенства. К вопросу о децентрализации индустриально-общественных форм жизни / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова] // Общество риска. На пути к другому модерну. – М. : Прогресс-традиция, 2000. – 384 с.
12. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
13. Pakulski J. The Death of Class / J. Pakulski, M. Waters. – London, Thousand Oaks, New Delhi : Sage Publications, 1996. – S. 757–759.
14. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – С. 199–333.
15. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. О. И. Харитоновой]. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
16. Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния. Финская модель / Пекка Химанен, Мануэль Кастельс. – М. : Логос, 2002. – 224 с.
17. Schienstock G. From Path Dependency to Path Creation : Finland on its Way to the Knowledge-Based Economy / G. Schienstock // Current Sociology. Special Issue : Current Economic Sociology : Problems and Prospects. – 2007. – № 55 (1). – P. 92–109.
18. Schienstock G. Transformation of the Finnish Innovation System : A Network Approach / G. Schienstock, T. Hamalainen // Sitra Reports Series 7. – Helsinki : Sitra, 2001. – 97 p.
19. Kohn M. L. Change and Stability : A Cross-national Analysis of Social Structure and Personality / M. L. Kohn. – L. : Paradigm Publishers, 2006. – P. 50–69.
20. Bourdieu P. The Education System and the Economy : Titles and Jobs / P. Bourdieu ; [C. C. Lemert (ed.)] // French Sociology. Rupture and Renewal since 1968. – N.Y. : Columbia University Press, 1981. – 82 p.
21. Берто Д. Полезность рассказов о жизни для реалистичной и значимой социологии / Д. Берто ; [под ред. В. Воронкова, Е. Здравомыслова] // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. – СПб : ЦНСИ. – № 5. – С. 14–23.
22. Берто Д. Семейное владение и семья : трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти континентах / Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социологические исследования. – 1992. – № 12. – С. 132–140.
23. Bertaux D. Pathways to Social Class : A Qualitative Approach to Social Mobility / D. Bertaux, P. Thompson. – Oxford : Clarendon Press ; N.Y. : Oxford University Press, 1997. – 323 p.
24. The Affluent Worker : Industrial Attitudes and Behavior / [Goldthorpe J., Lockwood D., Bechhofer F., Platt J.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1968. – 97 p.
25. The Affluent Worker : in the Class Structure / [Goldthorpe J., Lockwood D., Bechhofer F., Platt J.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 239 s.
26. Giddens A. The Growth of the New Middle Class / A. Giddens ; [A. Vidich A. (ed.)] // The New Middle Classes. Life-Styles, Status Claims and Political Orientations. – L. : Palgrave MacMillan, 1995. – P. 106–108.

27. Breen R. Testing the Breen-Goldthorpe Model of Educational Decision Making / R. Breen, M. Yaish ; [S. Morgan, D. Grusky, G. Fields (eds.)] // *Mobility & Inequality : Frontiers of Research from Sociology & Economics*. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 232–258.
28. Mare R. Chang Huey-Chi. Family Attainment Norms and Educational Stratification in the United States of Taiwan : the Effects of Parents' School Transition / R. Mare, Chang Huey-Chi ; [S. Morgan, D. Grusky, G. Fields (eds.)] // *Mobility and Inequality : Frontiers of Research from Sociology & Economics*. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – 196 p.
29. *Mobility and Inequality : Frontiers of Research in Sociology and Economics* / [S. L. Morgan, D. B. Grusky, G. S. Fields (eds.)]. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 3–20.
30. Jencks C. Would Equal Opportunity Mean More Mobility? / C. Jencks, L. Tech ; [S. L. Morgan, D. B. Grusky, G. S. Fields (eds.)] // *Mobility and Inequality : Frontiers of Research in Sociology and Economics*. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 23–58.
31. Древаль К. В. Принцип справедливості в системі української вищої освіти : світова політика і українські проблеми [Електронний ресурс] / К. В. Древаль. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29269/>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Shkaratan O. I. Sotsiologiya neravenstva. Teoriia i real'nost' [Sociology of Inequality. Theory and Reality / O. I. Shkaratan. – M. : NIU VSHE, 2011. – 528 s.
2. Inozemtsev V. Globalizatsiia i neravenstvo : chto – prichina, chto sledstvie? [Globalization and Inequality : What is Reason, What is the Consequence?] / V. Inozemtsev // *Rossiiia v global'noi politike* [Russia in the Global Politics]. – 2003. – № 1. – T. 1. – S. 157–169.
3. Krugman P. Kredo liberala [Liberal's Motto] / P. Krugman ; [per. s angl.]. – M. : Zhurn. "Svobodnaia mysl", 2009. – 329 s.
4. Fukuiama F. Konets istorii i poslednii chelovek [The End of History and the Last Man] / F. Fukuiama. – M. : AST, 2004. – 588 s.
5. Vallerstain I. Konets znakomogo mira. Sotsiologiya XXI veka [The End of the Known World. Sociology of the XXI Century] / I. Vallerstain ; [per. s angl. pod red. B. L. Inozemtseva]. – M. : Logos, 2003. – 368 s.
6. Rossiia i strany – chleny Evropeiskogo soiuza [Russia and Countries – the Members of the European Union] : [statisticheskii sbornik]. – M. : Rosstat, 2003. – 259 s.
7. Pocket World in Figures. – L. : Profile Books in Association with the "Economist", 2009. – 32 p.
8. Kolodko G. Mir v dvizhenii [World in the Motion] / G. Kolodko. – M. : Magistr, 2009. – S. 275–340.
9. Bourdieu P. Reproduction in Education. Society and Culture / P. Bourdieu, J. C. Passeron. – L. : Sage, 1977. – 254 p.
10. Grusky D. B. The Past, Present and Future of Social Inequality / Grusky D. B. // *Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. – [2nd ed.]. – Westview Press, 2001. – P. 249–267.
11. Beck U. Individualizatsiia sotsial'nogo neravenstva. K voprosu o detsentralizatsii industrial'no-obshchestvennykh form zhizni [Individualization of Social Inequality. To the Question about Decentralization of Industrially-Public Forms of Life] / U. Beck ; [per. s nem. V. Sedel'nikova i N. Fedorova ; poslesl. A. Filippova] // *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Society of Risk. On a Way to the Other Modern]. – M. : Progress-traditsiia, 2000. – 384 s.
12. Bauman Z. Individualizirovanoe obschestvo [Individualized Society] / Z. Bauman ; [pod red. V. L. Inozemtseva]. – M. : Logos, 2002. – 390 s.
13. Pakulski J. The Death of Class / J. Pakulski, M. Waters. – London, Thousand Oaks, New Delhi : Sage Publications, 1996. – S. 87–101.
14. Kastel's M. Informatsionnaia epokha. Ekonomika, obshchestvo i kul'tura [The Informative Epoch. Economy, Society and Culture] / M. Kastel's ; [per. s angl. ; pod red. O. I. Shkaratana]. – M. : GU VSHE, 2000. – S. 199–333.
15. Kastel's M. Galaktika Internet. Razmyshleniia ob Internete, biznese i obshchestve [Internet Galaxy. Reflections about the Internet, Business and Society] / M. Kastel's ; [per. s angl. A. Matveeva ; pod red. V. Kharitonova]. – Ekaterinburg : U-Faktoriia, 2004 (pri uchastii Gumanitarnogo universiteta), 2004. – 328 s.
16. Khimanen P. Informatsionnoe obschestvo i gosudarstvo blagosostoianii. Finskaia model' [Informational Society. Finnish Model] / Pekka Khimanen, Manuel' Kastel's. – M. : Logos, 2002. – 224 s.
17. Schienstock G. From Path Dependency to Path Creation : Finland on its Way to the Knowledge-Based Economy / G. Schienstock // *Current Sociology. Special Issue : Current Economic Sociology : Problems and Prospects*. – 2007. – № 55 (1). – P. 92–109.
18. Schienstock G. Transformation of the Finnish Innovation System : A Network Approach / G. Schienstock, T. Hamalainen // *Sitra Reports Series 7*. – Helsinki : Sitra, 2001. – 97 p.
19. Kohn M. L. Change and Stability : A Cross-national Analysis of Social Structure and Personality / M. L. Kohn. – L. : Paradigm Publishers, 2006. – P. 50–69.
20. Bourdieu P. The Education System and the Economy : Titles and Jobs / P. Bourdieu ; [C. C. Lemert (ed.)] // *French Sociology. Rupture and Renewal since 1968*. – N.Y. : Columbia University Press, 1981. – 82 p.
21. Berto D. Poleznost' rasskazov o zhizni dlia realistichnoi i znachimoi sotsiologii [Practicability of Life Stories for the Realistic and Significant Sociology] / D. Berto ; [pod red. V. Voronkova, E. Zdravomyslova] // *Biograficheskii metod v izuchenii postsotsialisticheskikh obshchestv* [Biographical Method in Learning the Post-Soviet Societies]. – SPb. : TSNSI, 1997. – № 5. – S. 14–23.
22. Berto D. Semeinoe vladenie i sem'ia : transmissii i sotsial'naia mobil'nost', proslezhyvaemye na piati kontinentakh [Family Property and Family : Transmissions and Social Mobility, Traced on the Five Continents] / D. Berto, I. Berto-V'iam // *Sotsiologicheskie issledovaniia* [Sociological Researches]. – 1992. – № 12. – S. 132–140.
23. Bertaux D. Pathways to Social Class : A Qualitative Approach to Social Mobility / D. Bertaux, P. Thompson. – Oxford : Clarendon Press ; N.Y. : Oxford University Press, 1997. – 323 p.
24. *The Affluent Worker : Industrial Attitudes and Behavior* / [Goldthorpe J., Lockwood D., Bechhofer F., Platt J.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1968. – 97 p.
25. *The Affluent Worker : in the Class Structure* / [Goldthorpe J., Lockwood D., Bechhofer F., Platt J.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 239 p.

26. Giddens A. The Growth of the New Middle Class / A. Giddens ; [A. Vidich A. (ed.)] // The New Middle Classes. Life-Styles, Status Claims and Political Orientations. – L. : Palgrave MacMillan, 1995. – P. 106–108.
27. Breen R. Testing the Breen-Goldthorpe Model of Educational Decision Making / R. Breen, M. Yaish ; [S. Morgan, D. Grusky, G. Fields (eds.)] // Mobility & Inequality : Frontiers of Research from Sociology & Economics. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 232–258.
28. Mare R. Chang Huey-Chi. Family Attainment Norms and Educational Stratification in the United States of Taiwan : the Effects of Parents' School Transition / R. Mare, Chang Huey-Chi ; [S. Morgan, D. Grusky, G. Fields (eds.)] // Mobility and Inequality : Frontiers of Research from Sociology & Economics. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 196 p.
29. Mobility and Inequality : Frontiers of Research in Sociology and Economics / [S. L. Morgan, D. B. Grusky, G. S. Fields (eds.)]. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 3–20.
30. Jencks C. Would Equal Opportunity Mean More Mobility? / C. Jencks, L. Tech ; [S. L. Morgan, D. B. Grusky, G. S. Fields (eds.)] // Mobility and Inequality : Frontiers of Research in Sociology and Economics. – Stanford : Stanford University Press, 2006. – P. 23–58.
31. Dreval' K. V. Pryntsyv spravedlyvosti v systemi Ukrain's'koi vyshchoi osvity : svitova polityka i ukrain's'ki problemy [The Justice Principle in the System of the Ukrainian Higher Education : the World's Policy and Ukrainian Problems] [Elektronnyi resurs] / K. V. Dreval'. – Rezhym dostupu : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29269/>.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2012 р.

Барановский В. В. Стратификационные изменения в странах Запада и их проявление в доступе к высшему образованию.

В статье на основе анализа трудов современных западных исследователей осуществлена попытка объективного освещения стратификационных изменений в западных обществах; показать тенденции развития их социально-классовой структуры; проанализировать процесс влияния стратификационных изменений на доступ граждан к образованию, в частности – высшему. Подчеркнуто, что в современных западных обществах уменьшается так называемый "средний класс", усиливается дифференциация на "богатых" и "бедных". Определено, что социальное неравенство нарастает как в середине обществ, так и на мировом уровне. Подчеркнута растущая роль культурного капитала в достижении социального равенства. Отмечено, что система образования в западных странах, разделившись при формальном равенстве уровней также стратифицировалось на элитарную, повышенную, среднюю и с низким уровнем. Таким образом, современное образование быстрее камуфлирует реальное неравенство, чем служит "лифтом" по выравниванию позиций. Сделан вывод, что социальное неравенство в западных обществах в значительной степени определяется стратегией воссоздающих свое господство высших классов или их консервативной части.

Baraniv's'kyi V. V. Stratification Changes in the Countries of the West and their Manifestation in the Access to the Higher Education.

The article carries out on the basis of the analysis of modern western researchers' works the attempt to illuminate objectively the stratification changes in the western societies; to show the progress process of their socially-class structure development; to analyze the process of stratification changes influence on the citizens' access to the education, in particular – the higher one. It is underlined that in the modern western societies the "middle class" decreases while the differentiation on "the rich" and "the poor" increases. It is determined that the social inequality grows both in the middle of the societies and at world level. The growing role of cultural capital is underlined in the achievement of social equality. It is marked that the system of education, divided under the formal equality of levels also, has stratified on the elite, higher, middle and low ones. Thus, modern education camouflages the real inequality quicker and serves as an as "elevator" on smoothing the positions. It is concluded that the social inequality in the western societies is largely determined by strategy of recreating the domination of higher classes or their conservative part.